Для містера Лестрейда зі Скотленд-Ярду не було чимось незвичайним зазирнути ввечері до нас, і Шерло-ку Холмсу його візити були приємні, бо вони давали йому змогу стежити за тим, що відбувається у поліцейському штабі. У віддяку за новини, що їх приносив Лестрейд, Холмс ніколи не відмовлявся уважно вислу хати детальну розповідь про справу, якою цей сищик займався, і час від часу не дуже нав'язливо, ба навіть приховано давав йому які-небудь поради, виходячи зі своїх власних величезних знань і досвіду.

Але того вечора Лестрейд говорив тільки про погоду й газетні повідомлення. А тоді зовсім замовк, замислено посмоктуючи сигару. Холмс проникливо подивився на нього.

— Заклопотані якоюсь важливою справою? — спитав він.

— Та ні, містере Холмсе, нічого особливого.

— Тоді розповідайте. Лестрейд розсміявся.

— Ну, містере Холмсе, немає сенсу заперечувати, бо з голови мені справді дещо не йде. Але це таке безглуздя, що я вагаюсь, чи варто вам ним набридати. З другого боку, хоч справа й дрібна, проте дивовижна, а я ж знаю, що ви маєте смак до всього незвичайного. Але, на мою думку, вона стосується більше доктора Вотсона, ніж нас із вами.

— Хвороба? — спитав я.

— Щонайменше, божевілля. До того ж ще й дивне божевілля. Аж не віриться, що в наші дні, коли все забулось, ще живе людина, яка відчуває таку ненависть до Наполеона Першого, що знищує будь-яке його зображення, коли воно потрапляв їй на очі.

Холмс відкинувся на спинку крісла.

— Це мене не стосується,— мовив він.

— Цілком вірно. Саме так я й сказав. А втім, коли

чоловік чинить крадіжку зі зламом, щоб знищити зображення, які йому не належать, то це вже справа не лікаря, а полісмена.

Холмс знову випростався.

— Крадіжка зі зламом! Це значно цікавіше.

А ну ж, послухаємо про деталі.

Лестрейд видобув із кишені службовий записник і погортав його, відновлюючи в пам'яті недавні події.

— Перший випадок, про який нас повідомили, трапився чотири дні тому,— сказав він.— У крамниці Морза Хадсона, який продає картини й скульптуру на Кеннінгтон-роуд. Прикажчик на хвилину вийшов у підсобне приміщення, коли раптом почув гуркіт і, бігцем повернувшись назад, побачив, що гіпсовий бюст Наполеона, який стояв на прилавку разом з іншими товарами мистецтва, лежить розбитий на друзки. Прикажчик вибіг на вулицю, але, хоч перехожі сказали, що помітили, як якийсь чоловік тікав з крамниці, йому не вдалося ні побачити, ні наздогнати негідника. Цю пригоду розцінили як один із тих безглуздих випадків хуліганства, що трапляються час від часу — так і було повідомлено констебля, який робив обхід. Гіпсовий бюст коштував не більше кількох шилінгів, через це вся пригода створювала враження надто незначної для того, щоб почати окреме слідство.

Другий випадок, проте, виявився і більш серйозним, і більш незвичайним. Трапився 'він минулої ночі.

На Кеннінгтон-роуд за кілька сот ярдів від крамниці Морза Хадсона мешкає добре відомий лікар Барнікот, практика якого одна з найбільших на південному березі Темзи. Його будинок і основне місце прийомів також на Кеннінгтон-роуд, але він має окремий прийомний кабінет і безплатну амбулаторію на Лоуер-Брікстон-ро-уд, що за дві милі від Кеннінгтон-роуд. Цей лікар Барнікот — палкий шанувальник Наполеона, і вся його оселя напхом напхана книжками, картинами й сувенірами, пов'язаними з французьким імператором. Нещодавно він купив у Морза Хадсона дві гіпсові копії славнозвісної голови Наполеона, яку виліпив французький скульптор Девін. Одну з цих копій лікар поставив у холі свого будинку на Кеннінгтон-роуд, а дру-ГУ на камін у прийомному кабінеті на Лоуер-Брікс-тон-роуд. Так-от, коли лікар Барнікот спустився цього ранку в хол, він із здивуванням побачив, що вночі в нього побував злодій, який нічого не вкрав за винятком гіпсової голови з холу. її було винесено з будинку й по-варварському розбито об садовий мур, під яким і було знайдено розкидані шматки гіпсу. Холмс потер руки.

— Це справді щось новеньке,— сказав він.

— Я знав, що моя розповідь зробить вам приємність. Але я ще не закінчив. Лікар Барнікот мав о дванадцятій годині прибути в свій прийомний кабінет на Лоуер-Брікстон, і уявіть його здивування, коли, ввійшовши туди, він виявив, що вікно вночі було відчинено, а уламки другого бюста розкидано по всій підлозі. Він був розтрощений на дрібні шматочки на тому місці, де стояв. Ні в першому, ні в другому випадку не залишилось ніяких слідів, які дали б нам ключ до того, хто цей злочинець або психічнохворий і чому він накоїв такої шкоди— Ось, містере Холмсе, ви й одержали всі факти.

— Вони неповторні, коли не сказати безглузді,— мовив Холмс.— Дозвольте спитати вас, чи є бюсти, розбиті в лікаря Барнікота, точними копіями того бюста, що був розтрощений у крамниці Морза Хадсона?

— їх відлито в одній і тій самій формі.

— Такий факт неминуче суперечить висновку про те, що чоловік, який їх розбиває, діє так під впливом якоїсь загальної ненависті до Наполеона. Зважаючи на те, що в Лондоні існує багато сотень скульптурних зображень великого імператора, неможливо припустити, — подібний збіг просто неймовірний,— щоб цей нерозбірливий іконоборець випадково почав з трьох копій одного й того ж бюста.

— Ну, це й мені спадало на думку,— сказав Лест-рейд.— З другого боку, цей Морз Хадсон —єдиний продавець бюстів у цій частині Лондона, і вже кілька років у його крамниці не було ніяких бюстів крім цих трьох. Отже, хоч, як ви кажете, в Лондоні існує багато сотень інших скульптурних зображень, все ж таки цілком імовірно, що ці три були єдині в цьому районі. Тому місцевому фанатику довелось почати саме з них. А ви що про це думаєте, докторе Вотсоне?

— Можливості мономанії безмежні,— відповів я.— Існує душевний стан, якому сучасні французькі психо-

логи дали назву "idee fixe"*— вона може бути по суті своїй нікчемною і перебувати водночас у цілковитій злагоді зі здоровим у всіх інших відношеннях розумом. У людини, яка багато начиталась про Наполеона, або, можливо, карається якою-небудь родинною кривдою, одержаною під час великої війни, зрозуміла річ, може сформуватись подібна idee fixe, і під її впливом така людина здатна на найфантастичніші порушення за

— Ваше пояснення не годиться, мій любий Вотсоне мовив Холмс, заперечливо хитаючи. головою,-бо ніяка кількість idee fixe не могла допомогти вашому цікавому маньяку знайти, де перебувають ці бюсти.

— Ну добре, а як ви це пояснюєте?

— Я й не намагаюсь пояснювати. Я тільки бачу, що в ексцентричних вчинках цього джентльмена є певна система. Наприклад, з холу

будинку лікаря Барнікота бюст Наполеона було винесено, а тоді вже розбито, бо гуркіт міг розбудити всю родину, тоді як у прийомному кабінеті, де була менша небезпека зчинити тривогу, бюст розтрощено на місці. Ця справа видається до безглуздя дріб'язковою, а проте я ніколи не наважуюсь назвати що-небудь не вартим уваги, коли згадую, що мої найбільш класичні випадки мали ще менш багато-обіцяючий початок. Ви повинні пам'ятати, Вотсоне: страхітливі оборудки родини Абернетті вперше впали мені в око завдяки тому, що я звернув увагу на те, наскільки глибоко вгруз спекотного дня корінь петрушки в грудку масла. Пам'ятаючи це, Лестрейде, я не можу дозволити собі посміхнутися з приводу трьох ваших розбитих бюстів, навпаки, я буду вдячний, якщо ви дасте мені звістку про дальше розгортання цього неповторного ланцюга подій.

Дальше розгортання подій, про яке мій друг просив повідомити його, відбулося швидше й у безмежно трагічнішій формі, ніж Холмс міг сподіватись. Наступного ранку, коли я ще одягався в своїй спальні, він постукав до мене в двері й увійшов, тримаючи в руці телеграму. І прочитав її вголос:

"Приїздіть негайно. Кенсінгтон, Пітт-стріт, 131. Лест-рейд".

— Що ж це означає? — спитав я.

*Н а в'я з л и в а думка, (франц.).

— Не знаю. Це може означати будь-що. Але підозрюю, що це — продовження історії з бюстами. В такому разі наш друг-нищитель розпочав операції в іншій частині Лондона. Кава на столі, Вотсоне, а біля дверей чекає кеб.

За півгодини ми вже були на Пітт-стріт, цьому маленькому притулку спокою поряд з найпожвавленіши-ми потоками лондонського життя. Будинок номер 131 виявився однією з плоскогрудих респектабельних і

найбільш неромантичних споруд. Під'їхавши, ми побачили, що біля огорожі перед будинком з'юрмився натовп цікавих. Холмс свиснув:

— Слово честі, щонайменше замах на вбивство. Ніщо інше не затримає лондонського хлопця-кур'єра. його сутула спина й витягнута шия свідчать про одне — стався страшний злочин. Що це, Вотсоне? Горішні сходинки облито водою, а нижні сухі. Проте слідів достатньо! Ну, а он і Лестрейд у вікні, зараз ми про все дізнаємось.

Співробітник Скотленд-Ярду зустрів нас із дуже похмурим обличчям і провів у вітальню, де метушився неймовірно скуйовджений і схвильований літній чоловік у фланелевому халаті. Він був представлений нам як власник будинку містер Горацій Харкер, працівник Центрального газетного синдикату.

— Знову бюст Наполеона,— сказав Лестрейд.— Ви, здається, вчора ввечері зацікавились цією справою, містере Холмсе, отож я й подумав, що ви, мабуть, будете раді опинитись на місці події тепер, коли все дійшло до таких тяжких наслідків.

— До яких наслідків?

— До вбивства. Містере Харкере, розкажіть, будь ласка, цим джентльменам, що саме тут сталось.

Чоловік у халаті повернувся до нас своїм засмученим обличчям.

— Дивовижна річ,— сказав він,— усе своє життя я збирав новини від інших людей, а зараз, коли в мене самого справжня новина, я так розгубився і так хвилююсь, що не можу стулити до купи двох слів. Якби я прийшов сюди як репортер, то взяв би в самого себе інтерв'ю й мав би дві колонки в усіх вечірніх газетах. А так я просто роздаю цінний матеріал, без кінця переповідаючи його безлічі людей, а сам не можу з нього скористатись. А втім, мені знайоме ваше ім'я, містере Холмсе, і

якщо ви дасте пояснення цій незвичій справі, я вважатиму, що мої мовні зусилля відшкодовано.

Холмс сів і приготувався слухати.

— Скидається на те, що все зосереджується на бюсті

Наполеона, який я купив для ось цієї кімнати близько чотирьох місяців тому. Я надибав його, та ще й дешево, в магазині братів Хардінгів за два будинки від вокзалу Хай-стріт. Більшу частину своєї журналістської роботи я виконую вночі і часто пишу аж до ранку. Так було й сьогодні. Я сидів у своєму кабінеті, що знаходиться в глибині будинку на верхньому поверсі, коли десь години о третій знизу до мене виразно долинув якийсь звук. Я прислухався, але звук не повторився, і я вирішив, що то надворі. Потім раптом хвилин через п'ять пролунав жахливий пронизливий зойк — нічого подібного раніше мені ніколи не доводилось чути. Цей зойк переслідуватиме мене, доки я житиму. Закам'янівши з жаху, хвилину чи дві я сидів непорушно. Тоді схопив кочергу й спустився вниз. Увійшовши до цієї кімнати, я побачив, що вікно розчинено навстіж, а бюст, який стояв на каміні,— я це зразу помітив,— зник. Навіщо грабіжник узяв таку річ, вище мого розуміння, оскільки цей бюст — звичайна гіпсова копія і не становить ніякої цінності.

Ви самі бачите, що з цього відчиненого вікна кожний може потрапити на парадний ґанок, якщо зробить великий стрибок. Зрозуміла річ, грабіжник саме так і мав повестись, тому я вийшов у передню й відчинив зовнішні двері. Ступивши в темряву, я спіткнувся й мало не впав на вбитого, який там лежав. Я кинувся назад за лампою. У бідолахи на шиї зяяла глибока рана, все було залито кров'ю. Він лежав на спині з піднятими колінами й страхітливо роззявленим ротом. Він буде мені снитись. Я встиг засюрчати у свій поліцейський сюрчок, а тоді, мабуть, зомлів, бо далі нічого не пам'ятаю аж до тієї миті, коли побачив, що наді мною в холі стоїть полісмен.

— А хто був убитий? — спитав Холмс.

— Немає з чого визначити, хто він,— відповів Лестрейд.— Можете самі подивитись тіло в покійницькій, але нам його огляд нічого досі не дав. Це високий на зріст, смаглявий, дуже сильний чоловік віком не більше тридцяти років. Одягнений він бідно, а проте на чорнороба не схожий. В калюжі крові біля нього валявся складаний ніж з роговою рукояткою. Чи ним скористались як зброєю, якою було вчинено злочин, чи він належав убитому, я не знаю. На одязі імені немає, а в кишенях знайдено яблуко, трохи мотузки, карту Лондона ціною в один шилінг і фотографію. Ось вона. То був моментальний знімок, зроблений маленькою фотокамерою. На ньому застиг моторний, з різкими рисами, мавпоподібний молодик з густими бровами й дуже своєрідною нижньою частиною обличчя, що випиналось уперед, наче морда в бабуїна.

— А що з бюстом? — спитав Холмс, уважно вивчивши фотознімок.

— Нас повідомили про нього тільки перед тим, як ви прийшли. Його знайшли в палісаднику перед порожнім будинком на Кемпден-хаус-роуд. Бюст розтрощено на друзки. Я оце йду туди подивитись. Ви теж підете?

— Звичайно. Але я повинен хоч мигцем оглянути кімнату.— Холмс вивчив килим і вікно.— Молодик або мав дуже довгі ноги, або був неймовірно спритним. Перед вікном підвального поверху приямок, отож дістатися знизу до зовнішнього підвіконня й відчинити вікно — це вам не жарт. Повернутись назад порівняно легко. Ви з нами підете, містере Харкере, подивитись на залишки вашого бюста?

Невтішний журналіст уже сидів за письмовим столом.

— Треба спробувати бодай щось написати,— сказав він,— хоч я й не маю сумніву, що всі перші випуски вечірніх газет уже вмістили про це вбивство детальні звіти. Таке вже в мене щербате щастя! Пам'ятаєте, як

у Донкастері обвалилась трибуна? Так-от, я був на тій трибуні єдиним журналістом, і тільки моя газета не надрукувала звіту про ту пригоду, бо я був надто вражений і не міг писати. І зараз запізнююсь, хоч убивство вчинено на порозі моєї власної оселі.

Виходячи з кімнати, ми чули, як його перо гучно шкрябає по аркушу паперу.

Місце, де було знайдено уламки бюста, знаходилось за кількасот ярдів від будинку. Тут наші очі вперше зупинились на зображенні великого імператора, що збурило таку шалену й руйнівну ненависть у душі якогось незнайомця. Дрібні шматки бюста лежали розкидані на траві. Холмс підняв кілька уламків і пильно їх оглянув. З напруженого виразу його обличчя й рішучої поведінки я переконався, що він натрапив на СЛІД.

— Ну що? — спитав Лестреид. Холмс знизав плечима.

— Нам доведеться ще чимало поморочитись,— мовін-А проте ми маємо кілька багатообіцяючих фактів, щоб почати діяти. Цей жалюгідний бюст в очах нашого дивного злочинця вартий більшого, ніж людське життя. Це одне. Є й другий винятково цікавий факт: якщо єдиною метою злодія було розбити бюст, чому він не розбив його в будинку або зразу ж біля будинку?

— Зустріч з чоловіком налякала злодія, він поспішав. І не розумів, що робить.

— Що ж, схоже на правду. Але мені хотілось би особливо звернути вашу увагу на будинок, в садку якого було розбито бюст.

Лестреид подивився навколо.

— Той будинок порожній,— сказав він,— і злодій знав, що в садку його ніхто не потурбує.

— Так, але ж є інший порожній будинок на цій самій вулиці, і злодій мусив пройти повз нього, щоб дістатись сюди. Чому він не розбив бюст там, хоч цілком очевидно, що кожний пройдений з бюстом ярд збільшував небезпеку зустріти кого-небудь?

— Я відмовляюсь це зрозуміти,— сказав Лестреид. Холмс показав на вуличний ліхтар над нашими головами.

— Тут той чоловік бачив, що він робить, а там бачити не міг. Ось чому він прийшов сюди;

— Клянусь Юпітером, ваша правда,— сказав детектив.— Тепер, почавши про це думати, я пригадую, що бюст, який належав лікарю Барнікоту, було розбито біля його червоної лампи. Ну, а що нам робити з цим фактом, містере Холмсе?

— Запам'ятати його, внести в реєстр. Можливо, пізніше ми натрапимо на щось таке, що матиме до нього відношення. Що ви маєте намір робити далі, Лест-рейде?

— Найбільш практичний шлях розібратись у всьому, на мою думку,— це встановити особу вбитого. В цьому немає нічого складного. Коли ми дізнаємось, хто він і хто його партнери, то матимемо непоганий початок для з'ясування, що він робив на Пітт-стріт минулої ночі, хто був той чоловік, якого грабіжник убив на порозі будинку містера Горація Харкера. Ви хіба з цим не згодні?

— Згоден, але я підійшов би до справи не зовсім так.

— А що зробили б ви?

— О, ви не повинні ніяким чином дозволяти мені впливати на вас. Я пропоную вам іти своїм шляхом, а я піду своїм. Потім ми обміняємось інформацією і доповнимо один одного.

— Дуже добре,— сказав Лестрейд.

— Якщо ви повертаєтесь зараз на Пітт-стріт, то, можливо, побачите містера Горація Харкера. Перекажіть йому, що в його будинку минулої ночі побував небезпечний, одержимий думкою про вбивство божевільний з манією наполеононенависництва.

Лестрейд кинув здивований погляд на Холмса.

— Ви що, справді так думаєте? Холмс посміхнувся.

— Чи я так думаю? Ну, мабуть, не думаю. Але впевнений, що така думка зацікавить містера Горація Харкера й передплатників Центрального синдикату преси. Ну, Вотсоне, мені здається, сьогодні нас чекає тривала й досить складна робота. Я буду радий, Лест-рейде, якщо ви знайдете зручним для вас завітати о шостій годині вечора до нас на Бейкер-стріт. А до того часу мені хотілось би мати при собі фотографію, знайдену у кишені вбитого. Можливо, я змушений буду попросити вашого товариства й допомоги в маленькій вилазці, яку доведеться здійснити сьогодні вночі, якщо хід моїх умовиводів виявиться правильним. А поки що до побачення, і нехай вам щастить!

Ми з Шерлоком Холмсом вирушили пішки на Хай-стріт, а там зайшли до магазину братів Хардінгів, де було куплено бюст. Молодий прикажчик повідомив нас, що містер Хардінг буде тільки в другій половині дня, що сам він тут новенький і тому не може дати нам ніякої інформації. На обличчі Холмса з'явився вираз розчарування й досади.

— Нічого не вдієш, Вотсоне, ми не можемо сподіватись на те, щоб усе йшло так, як нам треба,— мовив він нарешті.— Доведеться

повернутися сюди в другій половині дня, оскільки містер Хардінг раніше тут не з'явиться. Як ви здогадуєтесь, зараз я намагаюсь простежити шлях цих бюстів назад до його початку, щоб з'ясувати, чи немає там чогось особливого, що могло б кинути світло на їхню незвичайну долю. їдьмо тепер до містера Морза Хадсона на Кеннінгтон-роуд, подивимось, чи не проллє він хоч якогось світла на цю загадку.

Аж цілу годину добирались ми до закладу торговця картинами. Він виявився маленьким товстим чоловіком з червоним обличчям і дратівливою вдачею.

— Так, сер. Розбив на самісінькому моєму прилавку, СЄр(— сказав він.— Не знаю, за що ми платимо місцеві збори й державні податки, коли будь-який негідник може прийти й побити тобі товар. Так, сер, це я продав лікарю Барнікоту два бюсти. Ганьба, сер! Змова нігілістів — ось що це таке, я вважаю. Тільки анархіст може отак скрізь вештатись і трощити бюсти. Червоні республіканці — так я їх називаю. Від кого я одержав ці бюсти? Не розумію, яке це має значення. Ну, якщо ви справді хочете це знати, я одержав їх від "Гельдера і компанії", що на Черч-стріт у Степні. Це добре відома торговельна фірма, існує вона вже двадцять років. Скільки я купив? Три — два і один дорівнює трьом — два продано доктору Барнікоту, один розбито серед білого дня на моєму власному прилавку. Чи знаю я, хто на цій фотокартці? Ні, не знаю. А втім, знаю. Це Беппо. Такий собі італієць, працював у мене на відрядній оплаті, магазину була від нього користь. Він умів трохи різьбити по дереву й кістці, класти позолоту, вставляти картини в рами й виконувати різні випадкові роботи. Хлопець пішов від мене минулого тижня, відтоді я нічого про нього не чув. Ні, я не знаю, звідки він з'явився й куди подівся. Я нічого не мав проти нього, поки він був тут. Він зник за два дні до того, як у мене було розбито бюст.

— Що ж, це все, чого ми, маючи здоровий глузд, могли сподіватись від Морза Хадсона,— сказав Холмс, коли ми вийшли з магазину.— У нас є цей Беппо — складова частина подій як у Кеннінгтоні, так і Кенсі-нгтоні, отже, цей факт вартий того, щоб проїхати десять миль. А тепер,

Вотсоне, їдьмо в Степні до "Гельдера й компанії", до джерела походження бюстів. Я буду здивований, якщо це не дасть нам ніякої користі.

В швидкій послідовності ми проминули фешенебельний Лондон, готельний Лондон, театральний Лондон, літературний Лондон, комерційний Лондон і нарешті морський Лондон, аж поки не опинились у прибережному районі міста з населенням у сотню тисяч душ, де в прибуткових будинках, тісних і смердючих, повно

знедолених з усіх кінців Європи. Тут на широкій багатолюдній вулиці, де колись полюбляли мешкати заможні торговці з Сіті, ми й знайшли ту скульптурну майстерню, яку розшукували. Майстерня знаходилась на чималому подвір'ї, заповненому могильними плитами. Всередині вона складалась із великого приміщення, де з півсотні робітників щось різьбили й відливали. Хазяїн, здоровенний білявий німець, прийняв нас ввічливо й дав чіткі відповіді на всі Холмсові запитання. Записи в його книгах свідчили, що з мармурової голови Наполеона роботи Девіна виготовлено сотні копій, але ті три, які було надіслано Морзу Хадсону десь близько року тому, складали половину окремої партії з шести штук, а інші три бюсти продано братам Хардін-гам у Кенсінгтоні. Ні, немає ніяких підстав до того, щоб ця шістка чимось відрізнялась від усіх інших копій. Ні, він не може припустити, щоб з якоїсь причини кому-небудь заманулось знищити ці бюсти, правду кажучи, сама думка про таке викликає у нього сміх. Оптова ціна цих бюстів була шість шилінгів, але роздрібний торговець міг виручити за них двадцять або й більше. Копії виготовлялись у двох формах, кожна для однієї половини голови, а потім обидві гіпсові частини з'єднувались і утворювався бюст. Усю роботу виконують здебільшого італійці в оцьому самому приміщенні. Коли бюсти були готові, їх поставили на стіл у коридорі, щоб вони висохли, а потім передали на склад. Це все, що він може нам розповісти.

Але фотокартка, яку ми показали хазяїну, справила на нього дивовижне враження. Обличчя його почервоніло від люті, брови нахмурились над голубими тевтонськими очима.

— А, ось цей негідник,— вигукнув він.— Так, я справді дуже добре його знаю. Наша майстерня завжди була порядною установою, поліція з'явилась сюди один-єдиний раз і все через оцього хлопця. Трапилось це трохи більше ніж рік тому. Він штрикнув ножем на вулиці іншого італійця, а потім прийшов у майстерню, привівши за собою полісменів, які тут його й узяли. Звали його Беппо, а прізвища я ніколи не знав. Довелось мені дістати по заслузі за те, що взяв на роботу людину з таким обличчям. Але працівник він був добрий, один з найкращих.

— Скільки він одержав?

— Чоловік, якого він поранив, залишився живий, тому йому дали рік в'язниці. Не маю сумніву, що його вже випустили, але він не наважується поткнути сюди свого носа. Тут працює його двоюрідний брат, мені здається, він може сказати вам, де Беппо.

— Ні, ні,— вигукнув Холмс,— жодного слова його двоюрідному брату, жодного, благаю вас. Справа ця надзвичайно важлива, і що далі я в неї заглиблююсь, то важливішою вона видається. Коли ви звернулись до свого гросбуха, щоб вставновити час продажу копій бюстів, я помітив дату — третє червня минулого року. Чи не можете ви мені сказати, коли було заарештовано Беппо?

— Я можу сказати приблизно,— подивившись у платіжну відомість, відповів хазяїн.— Так,— повів він далі, погортавши сторінки,— востаннє він одержав платню двадцятого травня.

— Дякую вам,— сказав Холмс.— Переконаний, що не годиться далі зловживати вашим часом і терпінням.

Востаннє застерігши хазяїна, щоб він нікому не розповідав про наші пошуки, ми знову подалися в західному напрямку.

Полудень уже давно настав, коли нам пощастило нашвидкуруч підживитися в якомусь ресторані. Дошка новин біля входу з повідомленням: "Злочин у Кенсінгтоні. Убивство, вчинене божевільним", а також зміст газети свідчили, що містер Горацій Харкер просу-нув-таки свій звіт у друк. Дві колонки було заповнено сенсаційним і неймовірно кучерявим викладом всієї події. Холмс, притуливши газету до судка, їв і читав. Один чи два рази він задоволено гмукнув.

— Усе гаразд, Вотсоне,— сказав він.— Послухайте ось це:

"Приємно усвідомлювати, що не може бути двох думок з приводу цієї події, оскільки містер Лестрейд, один із найдосвідченіших поліцейських службовців, і містер Шерлок Холмс, широковідомий консультант і експерт, кожний окремо дійшли висновку, що химерний ланцюг подій, що закінчилися таким трагічним чином,— наслідок божевілля, а не навмисного злочину. Наявні факти не можуть мати ніяких інших пояснень крім розумового потьмарення".

Преса, Вотсоне, найцінніша річ, коли вміло нею користуватись. А тепер, якщо ви попоїли, нам потрібно повернутись у Кенсінгтон, щоб узяти слід, і послухати, що розповість нам про цю справу власник "Братів Хардінгів".

Засновник цього великого магазину виявився моторним, рішучим у поводженні чоловічком, дуже вертким і жвавим, з світлою головою і гострим язиком.

— Так, сер, я уже прочитав повідомлення у вечірніх газетах. Містер Горацій Харкер наш клієнт. Ми продали йому цей бюст кілька місяців тому. Ми замовили три таких бюсти у фірми "Гельдер і компанія" з Степні. Тепер їх уже всі продано. Кому? О, думаю, що, подивившись у

свою торговельну книгу, я дуже легко відповім і на це запитання. Так, тут усе записано. Один бюст містеру Харкеру, ви це знаєте, другий — містеру Джошуа Брауну в Чисвику, на Лабірнум-велі у Лабірнум-лодж, третій — містеру Сендфорду в Редін-гу, на Лоуер-гроув-роуд. Ні, я ніколи не бачив чоловіка на фотокартці. Таке обличчя важко забути, сер, бо потворніше, їй-право, рідко побачиш. Чи є у нас у штаті італійці? Так, сер, є кілька серед робітників і прибиральників. Гадаю, вони мргли зазирнути в цю торговельну книгу, якщо хотіли. Ось тобі й маєш, це дуже дивна історія; я сподіваюсь, ви мене повідомите, ■ якщо з ваших розпитів щось вийде.

Поки містер Хардінг відповідав на запитання, Холмс кілька разів брався за олівець і щось записував, і я бачив, що він глибоко задоволений тим поворотом, якого набувають події. Проте він нічого мені не пояснив, а тільки сказав, що коли ми не поквапимось, то запізнимось на призначену нами зустріч з Лестрейдом. І справді, коли ми приїхали до себе на Бейкер-стріт, сищик був уже там, походжаючи з кутка в куток у страшній нетерплячці. Його пихато-зарозумілий вигляд свідчив, що попрацював він не марно.

— Ну, як успіхи, містере Холмсе? — спитав він.

— У нас був дуже завантажений день, і ми дещо встигли,— сказав мій друг.— Ми зустрілися з обома крамарями й хазяїном майстерні. Тепер я можу простежити шлях кожного бюста від самого початку.

— Кожного бюста! — вигукнув Лестрейд.— Добре, добре, містере Шерлоку Холмсе, у вас свій власний метод, і не моє діло заперечувати його, але, вважаю, за день я встиг зробити більше, ніж ви. Я встановив особу вбитого.

— Не може бути!

— І з'ясував причину вбивства.

— Блискуче!

у нас є інспектор, який спеціалізується на вихідцях з Індії та італійському кварталі. Так-от, на шиї у вбитого був католицький хрестик, і це, разом з кольором його шкіри, дало мені підставу зробити висновок, що він з півдня. Інспектор Хілл упізнав його," як тільки побачив. Його ім'я П'етро Венуччі, він з Неаполя і один з найбільших у Лондоні горлорізів. Він зв'язаний з мафією, цим, як вам відомо, таємним політичним товариством, яке забезпечує виконання своїх ухвал у єдиний спосіб — убивством. Тепер ви бачите, з якого боку справа починає прояснюватися. Другий молодик,— його вбивця,— теж, очевидно, італієць і член мафії. Він, можливо, порушив встановлені в них правила. П'єтро послали вистежити його. Мабуть, на фотокартці, знайденій нами в його кишені, не хтось, а сам убивця, і П'етро носив її з собою, щоб помилково не зарізати когось іншого. Він вистежує хлопця, бачить, що той увійшов у будинок, чекає його надворі й дістає в бійці смертельну рану. Ну як, містере Шерлоку Холмсе?

Холмс схвально заплескав у долоні.

— Чудово, Лестрейде, чудово! — вигукнув він.— Але я не зовсім зрозумів ваші пояснення стосовно знищення бюстів.

— Знову ви про бюсти! Ви ніяк не можете викинути ці бюсти з голови! Кінець кінцем це ніщо — дрібна крадіжка, щонайбільше шість місяців в'язниці. А ми розслідуємо неабищо, а вбивство, і запевняю вас: усі нитки цієї справи у мене в руках.

— Яким же тепер буде ваш наступний крок?

— Він дуже простий. Я піду з інспектором Хіллом в італійський квартал, знайду чоловіка, зображеного на роздобутій нами фотокартці, й заарештую його за звинуваченням у вбивстві. Ви з нами підете?

— Мабуть, що ні. Мені здається, ми маємо можливість досягти мети простішим шляхом. Твердити це напевно я не можу, бо все залежить... залежить від однієї обставини, яка від нас не залежить. Але я абсолютно впевнений — два шанси проти одного,— що, коли ви підете сьогодні вночі з нами, я зможу допомогти вам схопити його.

— В італійському кварталі?

— Ні, здається, шукати його треба за адресою в Чисвику. Якщо ви, Лестрейде, підете сьогодні вночі зі мною в Чисвик, я обіцяю піти з вами в італійський квартал завтра, від такого зволікання ніякої шкоди не буде. А зараз, я думаю, кілька годин сну піде нам усім тільки на користь, тому що немає рації виходити раніше одинадцятої, й скидається-на те, що ми повернемось тільки вранці. Пообідайте з нами, Лестрейде, а тоді ласкаво просимо на оцей ось диван — поспіть, поки треба буде вирушати. Ви ж, Вотсоне, тим часом подзвоніть, будь ласка, й викличте посильного, бо мені треба надіслати листа, і дуже важливо, щоб він пішов негайно.

Холмс провів вечір, риючись у підшивках старих газет, якими було напхано одну з наших комірчин. Коли він нарешті вийшов звідти, очі його переможно поблискували, але про наслідки своїх пошуків він нічого не сказав ні мені, ні Лестрейду. Щодо мене, то я міркував над послідовністю дій, з допомогою яких Холмс просувався до розгадки цієї складної справи, і хоч не міг ще збагнути, до чого ми прийдемо, але ясно зрозумів: Холмс чекає, що божевільний злочинець вчинить замах на два бюсти, які ще залишились, і один з них, як я пам'ятав, був у Чисвику. Немає сумніву, мета нашої мандрівки — схопити злочинця на місті злочину, і тому я не міг не захоплюватись хитрістю мого друга, який навмисне дав вечірній газеті неправильні відомості, щоб злочинець прийшов до думки, ніби він може й далі діяти безкарно. І я не здивувався, коли Холмс порадив мені прихопити із собою револьвер. Сам він узяв свою улюблену зброю — мисливський хлист, держално якого було залито свинцем.

Об одинадцятій годині біля наших дверей нас чекала карета, і в ній ми по Хеммерсмітському мосту переїхали на другий бік Темзи. Там візникові наказано було почекати. Ми пройшли трохи далі пішки і вийшли на безлюдну вулицю з гарними будинками обабіч; навколо кожного будинку був невеликий сад. При світлі вуличного ліхтаря на брамі одного з них ми прочитали: "Вілла Лабірнум". Мешканці будинку, очевидно, уже спали, бо весь він потонув у темряві, тільки вад вхідними дверима світилось напівкругле віконце, кидаючи пляму тьмяного світла на садову доріжку. Дерев'яний паркан відділяв сад від вулиці й кидав досередини густу темну тінь, в якій ми й зачаїлись, увійшовши в той сад.

— Боюсь, нам доведеться довго чекати,— прошепотів Холмс.— Треба подякувати провидінню, що немає дощу. Думаю, нам не можна й курити, щоб згаяти час. А проте наші шанси два проти одного, що вся ця морока не буде марною.

Всупереч побоюванням Холмса, наше пильнування виявилось не таким тривалим, як він нам передрікав, і закінчилось воно найраптовішим і найдивовижнішим чином. Незабаром якась маленька темна постать, швидка й рухлива, наче мавпа, без найменшого звуку, що міг би попередити про її наближення, навстіж відчинила садову хвіртку й кинулась по доріжці до будинку. Ми побачили, як ця постать пробігла повз пляму світла, що падало з-понад дверей, і зникла в чорній тіні за будинком. Запала тривала тиша, під час якої ми сиділи, затамувавши подих, а тоді до наших вух долинув ледь чутний тріск. То відчинялось вікно. Тріск припинився, і знову запала тривала тиша. Чоловік никав по будинку. Ми побачили в кімнаті світло його потайного ліхтаря. Того, що він шукав, там, очевидно, не виявилось, бо ми знову побачили спалах світла в другому вікні, а потім ще в одному.

— Ходімо до відчиненого вікна. Ми схопимо його, коли він вилазитиме,— прошепотів Лестрейд.

Але перш ніж ми встигли зрушити з місця, чоловік з'явився знову. Коли він увійшов у пляму світла, ми помітили, що під пахвою він несе

щось біле. Потім він злодійкувато озирнувся. Тиша безлюдної вулиці заспокоїла його. Повернувшись до нас спиною, чоловік поклав свою ношу на землю, і наступної миті до нас долинув звук різкого удару, слідом за яким почулися дзенькіт і потріскування. Чоловік так захопився знищенням бюста, що не почув наших кроків, коли ми, скрадаючись, почали наближатись до нього. Холмс, наче тигр, стрибнув йому на спину, ми з Лестрейдом миттю схопили його за руки й наділи на них наручники. Коли ми перевернули його горілиць, я побачив огидне, жовтувате обличчя, спотворене люттю, і зрозумів, що ми справді схопили саме того чоловіка, що був на фотокартці.

Але Холмс приділив усю свою увагу зовсім не нашому бранцю. Сівши навпочіпки на сходинці ґанку, він заходився найпильнішим чином вивчати те, що злочинець виніс із будинку. Це був бюст Наполеона, схожий на той, який ми бачили вранці, і розтрощено його було на таке ж череп'я. Холмс обережно підносив до світла кожний черепок, але жоден з них нічим не відрізнявся від інших шматків гіпсу, розкиданих навколо. Він ледве встиг завершити цей огляд, коли в холлі засвітилося світло, двері відчинились, і власник будинку, жвавий опасистий чоловік, виник перед нами.

— Містер Джошуа Браун, якщо не помиляюсь? — спитав Холмс.

— Так, сер. А ви, безперечно, містер Шерлок Холмс? Я одержав записку, надіслану вами з посильним, і зробив так, як ви мені порадили. Ми позамикали зсередини всі двері й чекали, як розгортатимуться події. Що ж, я радий, що ви зловили негідника. Прошу вас, джентльмени, ввійти в дім підкріпитись.

Проте Лестрейд горів бажанням приставити злочинця в надійне місце, тому за кілька хвилин було викликано наш кеб, і ми всі четверо вирушили в Лондон. Наш бранець не казав ні слова, він тільки блимав на нас очима з-під закошланої чуприни, а одного разу, коли йому здалося, що він може дотягнутись до моєї руки, смикнувся до неї, клацнувши зубами, мов голодний вовк. Чимало часу ми просиділи в поліцейському

участку, але дізнались тільки, що обшук злочинця нічого не дав, якщо не брати до уваги кількох шилінгів та довгого ножаки в піхвах із слідами свіжої крові на руків'ї.

— Усе гаразд,— сказав Лестрейд, прощаючись з нами.— Хілл знає всіх цих панів і дізнається, як його звуть. Ось побачите, моя теорія мафії цілком себе виправдав. Але дозвольте запевнити вас, що я надзвичайно зобов'язаний вам, містере Холмсе, за те, як ви майстерно влаштували йому пастку. Я й досі не зовсім розумію, як усе це вам вдалося.

— Боюсь, зараз надто пізня година, щоб давати пояснення,— відповів Холмс.— Крім того, існує ще одна чи дві не зовсім з'ясовані деталі, а вся справа — одна з тих, які варті того, щоб їх з'ясувати до кінця. Якщо ви завітаєте до нас завтра о шостій годині, я, мабуть, зможу довести вам, що ви ще й досі не збагнули сповна значення цієї справи,— абсолютно неповторної в історії злочинів. Вотсоне, якщо я коли-небудь дозволю вам вести далі хроніку моїх дій, то, заздалегідь у цьому впевнений, звіт про дивовижну пригоду з бюстами На-полеона прикрасить сторінки ваших записів.

Коли наступного вечора ми зустрілися знову, Лест-оейд був навантажений чималою інформацією про нашого бранця. Звуть його Беппо, прізвище невідоме. В італійській колонії він добре відомий паливода. Колись був непоганим скульптором, чесно заробляв на прозкиття, але повернув на криві манівці й устиг двічі посидіти у в'язниці — один раз за дрібну крадіжку, вдруге, як ми вже знали, за те, що штрикнув ножем приятеля-земляка. Англійською розмовляв чудово. З якої речі він трощив бюсти, ще невідомо, і він відмовляється відповідати на запитання з цього приводу, але поліція з'ясувала, що ці бюсти він міг зробити своїми власними руками, оскільки робив те саме в майстерні фірми "Гельдер і компанія". Усю цю інформацію, більшу частину якої ми вже знали, Холмс вислухав з чемною увагою, але я, добре знаючи свого друга, ясно зрозумів, що думки його блукають десь-інде, і крізь маску, яку він мав звичай час від часу надягати на себе, розгледів, що він чимось стривожений і чогось чекає. Нарешті він

схопився зі свого стільця, очі у нього заблищали. Пролунав дзвінок. За хвилину на сходах почулися кроки, і двері кімнати відчинились, впускаючи літнього чоловіка з червоним обличчям і сивіючими бакенбардами. У правій руці він ніс старомодний саквояж, якого поставив на стіл.

— Чи можна побачити містера Шерлока Холмса? Мій друг уклонився й посміхнувся.

— Містер Сендфорд з Редінга, якщо не помиляюсь? — спитав він.

— Так, сер. Боюсь, що я трохи припізнився, але розклад поїздів такий незручний. Ви писали мені про бюст, який є в мене.

— Цілком вірно.

— Ваш лист зі мною. Ви пишете: "Бажаючи придбати копію бюста Наполеона роботи скульптора Девіна, я готовий заплатити вам десять фунтів за ту, яка належить вам". Це так?

— Саме так.

— Ваш лист дуже мене здивував, бо я не можу здогадатись, як ви дізнались, що в мене є цей бюст.

— Звичайно, ви повинні були здивуватись, але пояснення вкрай просте. Містер Хардінг, власник торгового дому "Брати Хардінги", сказав, що продав вам останню копію бюста, й дав мені вашу адресу.

— Он воно що! А він сказав, скільки я за неї заплатив?

— Ні, не сказав.

— Так-от, я чесний чоловік, хоч і не занадто багатий. Я дав за бюст усього п'ятнадцять шилінгів і вважаю, що вам треба про це знати, перш ніж я візьму у вас десять фунтів.

— Така точність, безперечно, робить вам честь, містере Сендфорде. Але я назвав свою ціну й не маю наміру відмовлятись від неї.

— Що ж, це дуже шляхетно з вашого боку, містере Холмсе. Я привіз бюст із собою, як ви мене й просили. Ось він!

Містер Сендфорд відкрив саквояж, і ми побачили нарешті у себе на столі абсолютно цілий бюст — досі такі бюсти, і не один раз, потрапляли нам на очі у вигляді череп'я.

Поклавши на стіл десятифунтову банкноту, Холмс вийняв з кишені аркуш паперу.

— Будь ласка, містере Сендфорде, підпишіть цей документ у присутності свідків. У ньому сказано, що ви передаєте мені всі можливі права, пов'язані з цим бюстом. Розумієте, я чоловік методичний, а життя таке, що ніколи не знаєш, як можуть скластися обставини в майбутньому. Дякую вам, містере Сендфорде, ось ваші гроші, й дозвольте побажати вам усього найкращого.

Коли наш відвідувач пішов, Шерлок Холмс повівся так, що наша увага знову прикипіла до нього. Він почав з того, що дістав з комода чисту білу скатертину й накрив нею стіл. Потім у центрі скатертини поставив щойно придбаний бюст. Далі він підняв свій мисливський хлист і різко вдарив важким держалном Наполе-она по маківці. Бюст розлетівся на шматки, і Холмс нетерпляче схилився над черепками. Наступної миті він переможно скрикнув і взяв у руки один з уламків, у якому було щось кругле й темне, схоже на родзинку в пудінгу.

— Джентльмени,— вигукнув він,— дозвольте познайомити вас із знаменитою чорною перлиною Борджіїв!

Ми з Лестрейдом якийсь час сиділи мовчки, а тоді, охоплені єдиним поривом, зааплодували, як аплодують вдало розробленій розв'язці п'єси. Бліді щоки Холмса порожевіли, і він уклонився нам, як уклоняється драматург, здобувши благоговійне визнання аудиторії. Саме в такі хвилини він на мить переставав бути мислячою машиною й виявляв звичайні людські риси — любов до аплодисментів і схиляння перед своєю особою. Його винятково горду й стриману натуру, що зневажливо відверталась від дешевої популярності, до глибини душі могли зворушити щирий захват і похвальне слово друга.

— Так, джентльмени,— мовив він,— це найзнамени-тіша з перлин, що нині існують на світі, і, завдяки щасливій випадковості, мені вдалося з допомогою індукції простежити її шлях зі спальні князя Колонни в готелі "Дакр", де вона пропала, до внутрішньої частини ось цього, останнього з шести бюстів Наполеона, виготовлених в майстерні фірми "Гельдер і компанія" в Степні. Ви повинні пам'ятати, Лестрейде, сенсацію, викликану зникненням цієї коштовної перлини, й марні зусилля лондонської поліції знайти її. Я сам виступав консультантом у тій справі, але не зміг пролити на неї хоч трохи світла. Підозра падала на покоївку княгині, італійку, було доведено, що в цієї покоївки є в Лондоні брат, але ніяких зв'язків між ними виявити не вдалося. Покоївку звали Лукреція Венуччі, і в мене немає анінайменших сумнівів, що П'єтро, вбитий два дні тому, був її брат. Я проглянув дати в старих газетах і виявив, що перлина зникла рівно за два дні до арешту Беппо за те, що він штрикнув когось ножем. Заарештували Беппо в майстерні фірми "Гельдер і компанія" саме в той час, коли там виготовляли ці бюсти. Тепер ви ясно бачите послідовність подій, хоч бачите її, звичайно, в зворотному порядку, ніж той, в якому події розгортались переді мною. Перлина була в Беппо. Можливо, він украв її в П'єтро, можливо, він був співучасником П'єтро, можливо, він був посередником між П'єтро та його сестрою. Для нас немає значення, яке з цих припущень правильне.

Найголовніший для нас факт полягає в тому, що перлина була в Беппо, коли поліція почала його переслідувати. Він прибіг у майстерню, де працював, розуміючи, що має всього кілька хвилин на те, щоб сховати здобич величезної вартості, яку в нього обов'язково знайдуть, коли обшукуватимуть. У коридорі сохло шість гіпсових бюстів Наполеона. Один з них був ще м'який. Беппо, вправний майстер, миттю зробив дірочку у вологому гіпсі, опустив туди перлину й кількома рухами пальців закрив отвір. Це була чудова схованка. Ніхто не міг її знайти. Але Беппо дістав рік в'язниці, а тим часом шість бюстів розбрелися по Лондону. Він не міг знати, в якому з них знаходиться його скарб. Тільки розбивши їх, він знайшов би перлину. Якби Беппо навіть потрусив бюстом, то це все одно нічого йому не дало б, оскільки гіпс був вологий, і перлина, швидше за все, прилипла б до нього, що насправді й трапилось. Проте він не впав у відчай, а проводив свої пошуки з чималою винахідливістю й наполегливістю. Через двоюрідного брата, який працює у Гельдера, він дізнався, які фірми скупили Наполеона для перепродажу роздрібним торговцям. Йому вдалося влаштуватись до Морза Хадсона, і він таким чином вистежив три бюсти. В них перлини не виявилось. Потім з допомогою якогось робітника-італійця йому пощастило розвідати, куди поділись інші три бюсти. Перший з них знаходився в будинку Харкера. Там Веппо підстеріг спільник, який вважав його винним у тому, що перлина пропала, між ними зчинилася бійка, і спільника було зарізано.

— Якщо вбитий був спільником Беппо, то для чого він носив з собою його фотокартку? — спитав я.

— Щоб вистежити Беппо, спитати про нього у третіх осіб. Це найвірогідніша причина. Ну, а я розрахував, що після вбивства Беппо, очевидно, радше поспішатиме, ніж зволікатиме з пошуками. Він повинен був побоюватись, що поліція розкриє його таємницю, отож і пришвидшив свої дії, щоб випередити її. Звичайно, я не міг бути впевнений, що він не знайшов перлину в бюсті, який належав Харкеру. Я навіть не дійшов певного висновку, що справа стосується перлини, але для мене було зрозуміло: чоловік щось шукав, бо він пройшов з бюстом

повз інші будинки, щоб розбити його в садку, куди падало світло від ліхтаря. Оскільки бюст Харкера був одним з трьох, шанси стали точнісінько такими, як я вам і казав: один проти двох за те, що перлина саме в цьому бюсті. Залишалось два бюсти, і було зрозуміло, що спочатку він візьметься за той, який знаходиться в Лондоні. Я попередив мешканців будинку, щоб уникнути другої трагедії, ми програли парі, але наслідки виявились якнайкращими. На цей час я, звичайно, вже напевно знав, що ми полюємо за перлиною Борджіїв. Ім'я вбитого чоловіка з'єднало всі факти. Тепер залишався останній бюст, той, що знаходився в Редінгу, і перлина повинна була бути в ньому. Я купив його у вашій присутності, і ось вона лежить перед вами.

Якусь хвилину ми мовчали.

— Що ж,— сказав Лестрейд,— я був свідком того, як ви майстерно розплутали чимало злочинів, містере Холмсе, але не пригадую жодного випадку, коли б ви діяли з більшим мистецтвом. Ми в Скотленд-Ярді не заздримо вам. Ні, сер, ми вами пишаємось. І якщо завтра ви прийдете туди, ви не знайдете нікого, починаючи від найстарішого інспектора й кінчаючи наймолодшим констеблем, хто не потиснув би з радістю вашу РУку.

— Дякую вам! — сказав Холмс.— Дякую! — І коли він відвернувся, мені здалося, що таким схвильованим від напливу більш лагідних, ніж завжди, почуттів я ще ніколи його не бачив. Проте за мить він знову зробився самим собою — холодним і розважливим мислителем.

— Сховайте перлину в сейф, Вотсоне,— мовив він,— і дістаньте матеріали Конк-Сінглтонської справи про підлог. До побачення, Лестрейде. В разі у вас трапляться які-небудь ускладнення, я буду щасливий, якщо зможу дати вам одну-дві поради для їх подолання.